

NARKOTIKABROTT

Thomas Hvitfeldt

Sammanfattning

Narkotikabrott är främst ett spaningsbrott, vilket innebär att omfattningen av den anmälda brottsligheten är beroende av myndighetsprioriteringar. Därför lever kriminalstatistiken sitt eget liv visavi missbruksutvecklingen.

Då varje brukstillfälle per definition är ett narkotikabrott begås sannolikt miljontals brott årligen och det är endast en bråkdel av dessa som återfinns i brottsstatistiken. Det innebär att anmälningarnas omfattning och struktur inte primärt beskriver brottsligheten, utan i första hand brottsbekämpningen.

Antalet anmälda narkotikabrott har ökat både i ett kortare och i ett längre tidsperspektiv. Mellan 1975 och 2011 mer än tiofaldigades antalet anmälda narkotikabrott och under 2000-talet har de nära nog tredubblats. Det är främst de ringa brotten som står för den kraftiga ökningen under 2000-talet. År 2011 utgjorde eget bruk grund för 58 procent av alla anmälningar och innehav var grund för 32 procent.

Av de anmälda narkotikabrotten härrörde 56 procent från något av de tre storstadslänen år 2011. De klart vanligaste drogerna i narkotikalagföringsstatistiken är cannabis och amfetamin.

Varken självdeklarerade uppgifter bland unga och vuxna, eller uppskattningar av antalet personer med problematiskt missbruk uppvisar en sådan uppgång som kriminalstatistiken uppvisar.

Sammanfattningsvis är den typiske misstänkte narkotikabrottslingen en man i yngre medelåldern. Med anledning av vad som framkommer av anmälningssstatistiken kan tilläggas att han sannolikt är bosatt i något av de tre storstadslänen.

Inledning

Sedan 1960-talets slut har narkotikamissbruket¹⁰⁹ betraktats som ett allvarligt samhällsproblem i Sverige. Som en följd av detta har lagstiftningen successivt skärpts samtidigt som allt större resurser avsatts inom rättsväsendet för narkotikabekämpning. Att området sedan länge är prioriterat illustreras exempelvis av att Statistiska centralbyrån (SCB) redan år 1975 började särredovisa narkotikalagföringar, vilket Brå sedan fortsatt med efter övertagandet av statistikansvaret år 1994.

Narkotikabrott är främst ett spaningsbrott, vilket innebär att det sällan är allmänhet, brottsoffer, vittnen eller liknande som står för anmälningarna, utan omfattningen av den anmälda brottsligheten är beroende av myndighetsprioriteringar. Den faktiska brottsligheten är därmed också avsevärt större än den registrerade. Då kriminalstatistiken snarare återspeglar rättssystemets insatser än missbruksutvecklingen måste man även analysera andra källor och indikatorer för att få en mer komplett bild av missbrukets och narkotikabrottslighetens struktur, nivå och utveckling.

Dagens narkotikastrafflag (1968:64) trädde i kraft år 1968 och ersatte den tidigare narkotikaförordningen (1962:704). Narkotikastrafflagen reglerar innehav, överlåtelse och framställning, samt sedan år 1988 även konsumtion av narkotika. Lagen specificerar tre huvudbrott: normalbrott (1 §), ringa narkotikabrott (2 §) och grovt narkotikabrott (3 §). Med överlåtelse avses det som i dagligt tal kallas langning och vid innehavsbrott har narkotikan bedömts vara för egen konsumtion och inte för vidareförsäljning. Oftast rör det sig då om små mängder narkotika. Svårhetsgraden avgörs bland annat med ledning av mängd och typ av narkotika och i princip är det bara gärningarna eget bruk och innehav som kan betraktas som ringa narkotikabrott. Smuggling av narkotika faller under lagen (2000:1225) om straff för smuggling (smugglingslagen).

Vilka preparat som är att betrakta som narkotika avgörs av regering och riksdag och kungörs bland annat i Läkemedelsverkets föreskrifter (LVFS) om förteckningar över narkotika. Antalet narkotikaklassade preparat utökas kontinuerligt och därmed utvidgas gradvis vad som är att betrakta som narkotikabrott.

Det finns flera aspekter på vad som kan betraktas som narkotikabrott, utöver de mest typiska brotten som nämnts ovan. År 1999 ändrades exempelvis lagen (1951:649) om straff för vissa trafikbrott när nollgräns för narkotika infördes i vägtrafiken (med undantag av nar-

¹⁰⁹ Begreppet narkotikamissbruk används här i juridisk mening och åsyftar all icke medicinsk användning av narkotika. Den mer skadeorienterade innebörden av begreppet missbruk, liknande det gällande alkoholmissbruk, kommer att benämnas tungt eller problematiskt missbruk.

kotikaklassade läkemedel som används enligt läkares ordination, se 4 § i nämnda lag). Mellan åren 2000 och 2006 ökade antalet anmälda drograttfylleribrott från cirka 300 till 10 000. Denna brottstyp kommer dock inte att ytterligare beröras här (se kapitlet Rattfylleri). Personer med ett tungt narkotikamissbruk begår ofta andra typer av brott utöver de som rör själva narkotikahandlingen, inte minst olika egendomsbrott i syfte att försörja missbruket. Denna typ av narkotikarelaterad brottslighet behandlas inte heller i detta kapitel, utan fokus ligger på narkotikastrafflagen och smugglingslagen.

Innan resultatredovisningen finns det dock skäl att översiktligt beröra två angränsande lagar, nämligen lagen (1999:42) om förbud mot vissa hälsofarliga varor och lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopningsmedel (dopningslagen). Syftet med lagen om förbud mot vissa hälsofarliga varor, som trädde i kraft den 1 april 1999, var att snabbt kunna straffbelägga hantering av nyskapade droger innan deras effekter är tillräckligt klarlagda för en eventuell narkotikaklassning. Regeringen föreskriver vilka substanser som ska omfattas av lagen. Kraven för klassning som hälsofarlig vara är lägre än för narkotika, liksom straffsatserna. Antalet brott inom det här lagrummet har ökat sedan införandet, men det är ytterst litet jämfört med narkotikabrotten och år 2011 uppgick det till 56 lagföringsbeslut enligt kriminalstatistiken.

Dopningslagen trädde i kraft 1992 och gäller syntetiska anabola steroider, testosteron och dess derivat, tillväxthormon och kemiska substanser som ökar produktion eller frigörelse av testosteron och dess derivat eller av tillväxthormon (1 § dopningslagen). Det är viktigt att komma ihåg att dopningslagen endast omfattar en begränsad del av de medel som ur ett idrottsligt perspektiv betraktas som dopning. World Anti Doping Agency's (WADA) lista omfattar också sådana preparat som regleras i narkotikalagstiftningen men även andra substanser som endast är otillåtna i samband med idrottsutövande, till exempel alkohol eller betablockerare (WADA 2011).

Antalet beslag av dopningspreparat har ökat kraftigt sedan lagen infördes. År 1993 gjordes totalt 370 beslag av Polisen och Tullen, vilket kan jämföras med de dryga 1 800 beslag som gjordes 2010 (CAN 2012). På ett liknande sätt ökade antalet lagföringsbeslut under samma period, från 119 till 460. Dock är detta en form av brott vars omfattning är relativt begränsad jämfört med narkotikabrottsligheten.

Missbruksutvecklingen

Som redan nämnts är den i kriminalstatistiken registrerade narkotikabrottsligheten i hög grad beroende av myndigheters insatser samt prioriteringar. För att få en mer rättvisande bild av den faktiska nar-

kotikabrottsligheten är det därför viktigt att se till andra tillgängliga indikatorer.

Det kan dock vara på sin plats att påpeka att även befolkningsstudier brottas med olika mätproblem. Dels kan det antas att socialt icke önskvärda eller illegala handlingar underrapporteras i självrapporteringsstudier. De personer i befolkningen som missbrukar är också svårare att nå än andra. Ett problem med drogvaneundersökningen i årskurs 9 är att den genomsnittliga åldern för narkotikadebuten generellt sett sker senare. Med detta sagt kan man konstatera att självrapporteringsstudier inte kommer att visa den korrekta nivån på missbruket, men dock en miniminivå. Framförallt kan studierna antas relativt väl spegla utvecklingen, åtminstone för den formen av missbruk som kan kallas rekreationell.

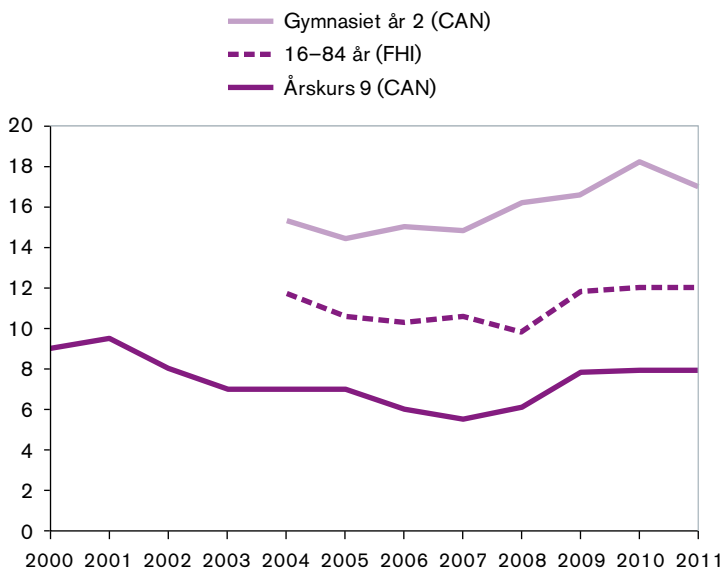
En självdeklarationsundersökning är Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) årliga skolundersökningar¹¹⁰ (CAN 2011). Från dessa är det känt att en begränsad andel av eleverna i årskurs nio under 2000-talet rapporterat att de prövat narkotika någon gång.¹¹¹ I figur 1 kan man se att andelen som uppgett att de någon gång prövat narkotika legat relativt stabilt strax under 10 procent under 2000-talet. Dock har andelen, sedan en nedgång fram till 2007, ökat något under senare år. Bland gymnasieungdomar är andelen som prövat narkotika dubbelt så hög jämfört med årskurs 9 och trenden har sedan 2007, särskilt bland de unga männen, varit svagt ökande.

En annan indikator på narkotikamissbrukets omfattning kommer från Statens folkhälsoinstitut (FHI). FHI:s undersökning Nationella folkhälsoenkäten visar att drygt 11 procent av 16–84-åringarna i landet åren 2004–2011 svarat att de någon gång använt cannabis. Vidare visar undersökningen att knappt 1 procent gjort det under den senaste månaden, vilket motsvarar runt 75 000 personer mellan 16–84 år i befolkningen. Såväl livstidserfarenheten av cannabis som den månadsaktuella konsumtionen har varit stabil under 2000-talets andra hälft.

Det kan redan här konstateras att utvecklingen för anmälda narkotikabrott under 2000-talet, med kontinuerliga ökningarna, inte återspeglas i de befintliga befolkningsstudierna över narkotikaerfarenheter. Sannolikt är det dock storkonsumenterna av narkotika som genererar merparten av brottsanmälningarna, snarare än ungdomar eller vuxna som mer tillfälligt och under mer socialt kontrollerade former använder narkotika. Det beror dels på att storkonsumenterna regelbundet

¹¹⁰ Skolundersökningarna har gjorts sedan 1971 i årskurs 9 och i gymnasiets årskurs 2 sedan 2004. Syftet är att belysa utvecklingen av elevernas drogvanor över tid. Undersökningarna genomförs som lärarövervakade anonyma gruppenkäter i klassrummen och årligen deltar cirka 5 300 elever i årskurs 9 och 4 500 i gymnasiets år 2.

¹¹¹ Samma tendens visas även i Brås skolundersökning om brott (Brå 2010a).

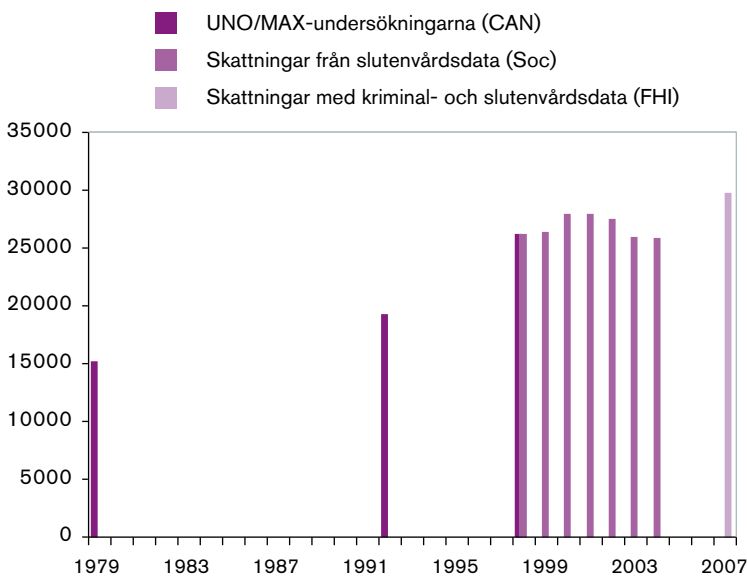

Figur 1. Andelen elever i årskurs 9 och gymnasiet år 2 som har uppgett att de någon gång prövat narkotika, åren 2000–2011, samt andelen i åldern 16–84 år som någon gång använt cannabis. Källa: CAN och FHI.

konsumerar, innehar samt i vissa fall även överläter narkotika, dels på att de löper större upptäcktsrisk eftersom de många gånger utövar annan kriminalitet. De är också ofta kända av polisen sedan tidigare (Brå 2003). Storkonsumenter av narkotika nås endast i mycket ringa grad av frågeundersökningar, varför andra metoder måste användas för att belysa missbruksutvecklingen inom denna grupp.

I den så kallade UNO-undersökningen genomfördes 1979 en omfattande kartläggning av det »tunga narkotikamissbruket«, vilken följdes upp med de så kallade MAX-undersökningarna åren 1992 och 1998 (Olsson m.fl. 2001). De två senare kartläggningarna visade att antalet personer med ett tungt narkotikamissbruk ökade från 19 000 år 1992 till 26 000 år 1998 (figur 2). Några efterföljande undersökningar av samma typ har inte genomförts men i gengäld finns en uppskattning som baseras på bearbetningar av slutenvårdsstatistik¹¹², vilken utgör den

¹¹² Med utgångspunkt från uppgifter om personer som vårdats för bland annat narkomani är det möjligt att skatta antalet tunga missbrukare. Metoden estimerar en dold population utifrån en enda datakälla och kan ses som en utvidgning av den traditionella capture-recapture-metoden. Metoden baseras på individdata och en fördelning av händelser (till exempel vårdtillfällen).

Figur 2. Skattningar av antal personer med ett tungt narkotikamissbruk, åren 1979–2007 enligt tre olika undersökningar. Källa: CAN, Socialstyrelsen och FHI.

bästa tillgängliga källan för att beskriva den senare utvecklingen av det tunga missbrukets omfattning. Enligt dessa beräkningar fortsatte uppgången fram till och med år 2001, då antalet tunga missbrukare uppskattades till omkring 28 000. Därefter sjönk antalet något och år 2004 uppskattades antalet personer med tungt missbruk åter vara av samma storleksordning som år 1998, det vill säga cirka 26 000 (Socialstyrelsen 2006).

Enligt en registerstudie av det problematiska narkotikamissbruket¹¹³ som gjorts av FHI uppgick antalet problematiska narkotikaanvändare till 29 500 år 2007 (Statens folkhälsoinstitut 2010). Antalet är något högre än i tidigare skattningar även om man tar hänsyn till befolkningsökningen, något som kan bero på att olika metoder använts och inte nödvändigtvis på att missbruket ökat i omfattning.

Resultaten från de olika undersökningarna som uppskattar hur många personer med tungt missbruk som det finns i Sverige presenteras i figur 2. Det bör dock åter framhållas att dessa siffror inte är direkt jämförbara eftersom olika metoder använts. Likväl går det att konsta-

¹¹³ I studien användes begreppet »problematiskt narkotikabruk« istället för »tungt narkotikamissbruk« för att markera att en annan metod jämfört med tidigare användes. Skillnaden bestod i att »problematiskt narkotikabruk« utgår från problem som uppkommit av narkotikabruket, medan »tungt narkotikamissbruk« utgår från formen av droganvändning (injektion) eller frekvensen.

tera att det tunga missbruket ökade till och med 1990-talet. Därefter är utvecklingen mer osäker. Några skattningar av antalet personer med problematiskt eller tungt missbruk i landet för senare år än 2007 finns tyvärr inte tillgängliga.

Den narkotikarelaterade dödligheten ökar

Ytterligare en central indikator är den narkotikarelaterade dödligheten, vilken pekar på en nedgång i narkotikakonsumtionen under början av 2000-talet och en uppgång i slutet. Enligt Socialstyrelsens redovisningar av dödsorsaksstatistiken ökade antalet narkotikarelaterade dödsfall kontinuerligt mellan 1975 och 2001, från 35 till 403 fall per år. Därefter skedde en viss minskning och år 2006 uppgick dödsfallen till 310 (CAN 2012). Nedgången kan delvis förklaras av att den grupp som uppvisar högst dödlighet, opiatmissbrukarna, fick tillgång till en utökad så kallad substitutionsbehandling med läkemedlen metadon och buprenorfin (till exempel Subutex). Under år 2007 uppskattades närmare 3 000 personer få substitutionsbehandlingar med sådana medel (Mobilisering mot narkotika 2007). Sedan 2007 har dock antalet narkotikarelaterade dödsfall åter ökat och 2010 uppgick de till 420.

Sammanfattningsvis visar kartläggningen i det föregående avsnittet en ökning av det allvarligaste narkotikamissbruket fram till milennieskiftet, och möjligen även därefter. Även beslags-, kriminal-, sjuk- och dödlighetsstatistiken indikerar att det försämrade läge som uppstod under 1990-talet kan ha förvärrats ytterligare, men i lägre takt. Narkotikatillgängligheten bedöms vara hög, vilket bidrar till tolkningen om ett ytterligare något försämrat läge för det tunga missbrukets omfattning under 2000-talet.

Utvecklingen av den anmälda narkotikabrottsligheten

Som konstaterades tidigare är sammansättningen, nivån och utvecklingen av den anmälda narkotikabrottsligheten främst ett resultat av polisens och tullens prioriteringar och insatser. Det innebär att anmälningarnas omfattning och struktur inte primärt beskriver brottsligheten, utan i första hand brottsbekämpningen.

Under 2000-talet har antalet anmälda brott mot narkotikastrafflagen nära nog tredubblats. År 2000 anmäldes drygt 32 400 narkotikabrott, jämfört med cirka 51 800 år 2005 och drygt 89 400 brott 2011. Det motsvarar en ökning från 447 anmälda brott per 100 000 invånare år 2000 till 1132 anmälda brott per 100 000 invånare 2011.¹¹⁴ Uppgången från 2000 är i stort sett linjär. Eftersom det totala antalet brottsanmäl-

¹¹⁴ Avser medelbefolkningen i åldern 15 år och äldre respektive år.

ningar för alla brottstyper bara ökat måttligt under denna period har narkotikabrottens andel av samtliga anmälda brott ökat från knappt 3 till drygt 6 procent. Det innebär att narkotikabrotten står för 28 procent av ökningen av samtliga anmälda brott mellan 2000 och 2011.

I anmälningstatistiken delas narkotikabrotten upp i framställning, överlåtelse, innehav, eget bruk samt till och med år 2006 kombinationen innehav och eget bruk.¹¹⁵ Enbart eget bruk utgjorde grund för 58 procent av alla anmälningar år 2011 och innehav var grund för 32 procent. Överlåtelsebrotten¹¹⁶ svarade för 9 procent av de anmälda brotten, medan framställningsbrotten bidrog med knappt en procent. Av figur 3 framgår att det framförallt är kategorin eget bruk som står för de senaste årens ökning av anmälda narkotikabrott.

Antalet anmälda brott mot smugglingslagen som avsåg narkotika uppgick år 2011 till knappt 2 600, vilket motsvarar 32 anmälda brott per 100 000 invånare. Jämfört med anmälda narkotikabrott mot narkotikastrafflagen utgör således smugglingsbrotten endast tre procent av brottstyperna tillsammans. Antalet anmälda smugglingsbrott har dock ökat något sedan år 2005. Även Rikspolisstyrelsens beslags- och analysregister (BAR), som innehåller uppgifter om antal och mängder beslag av narkotika och dopningsmedel, pekar på en ökning av den upptäckta narkotikasmugglingen.

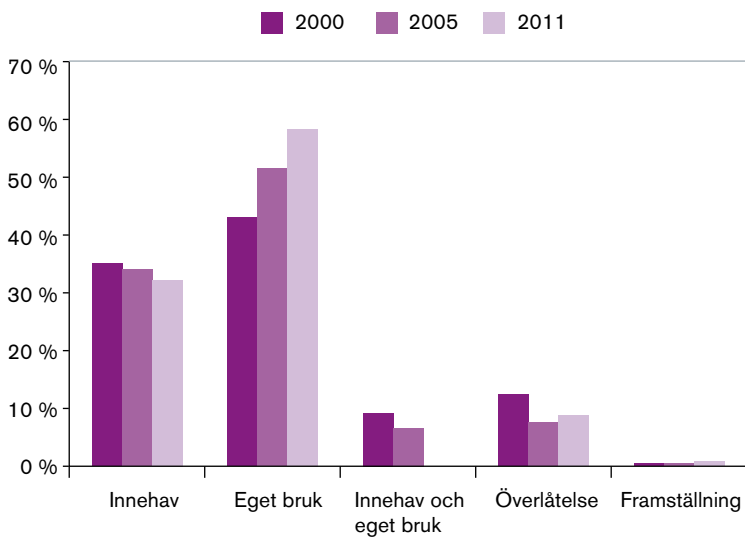
Figur 4 visar utvecklingen av antalet anmälningar mot narkotikastrafflagen från år 1975 och framåt. I figuren presenteras här antalet anmälda fall och inte antalet anmälda brott, eftersom det ger en säkrare bild av trenden.¹¹⁷

Med undantag av den tillfälliga uppgången i 1980-talets början, som

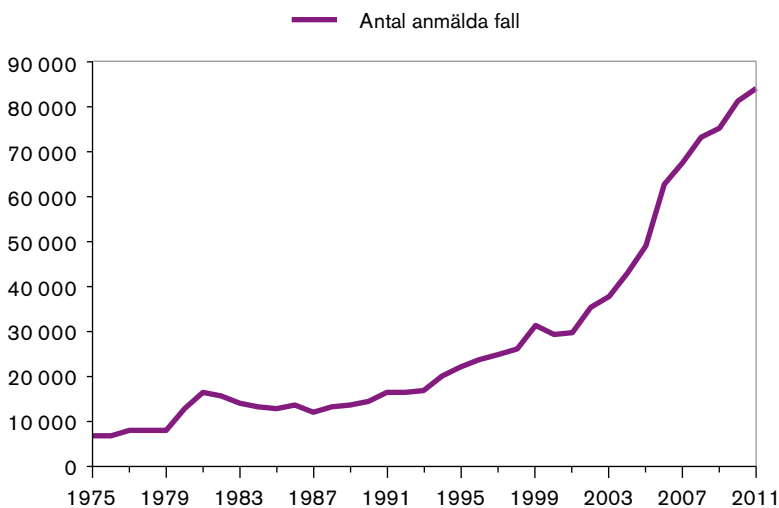
¹¹⁵ En förändring i instruktionen för hur anmälda narkotikabrott ska kodas infördes under 2006. Ändringen innebar att kombinationskategorin »innehav och eget bruk« upphörde som egen kod. Denna kombination av brott registreras numera som två brott; det vill säga »eget bruk« respektive »innehav«.

¹¹⁶ Det finns ytterst lite kunskap om omständigheter för överlåtelse av narkotika. En av de få källorna är CAN:s drogvaneundersökningar i årkurs 9 och gymnasiet. Av dem kan man uttyda att den vanligaste källan till narkotika är vänner och bekanta. Och att överlåtelsen oftast sker hemma hos en kompis. Ytterst få uppgifter om fått tag i narkotika via internet.

¹¹⁷ Ett fall av narkotikabrott avser en anmälan med minst ett narkotikabrott. Ett och samma fall kan således omfatta flera brott. Tidigare inkluderades i betydligt större utsträckning att flera händelser, till exempel ett antal innehav som erkändes vid ett och samma tillfälle, i statistiken som ett visst antal separata brott. Idag är kraven på vad som ska räknas som brott i anmälningstatistiken högre, bland annat vad gäller precisering av brottstillfälle men även beträffande andra omständigheter. Som en konsekvens av detta ligger sedan millennieskiftet kvoten mellan brott och fall runt 1,1 brott per fall, medan den under periodens början snarare var tre brott per fall. Det betyder att serien över anmälda brott till innehåll inte är fullt jämförbar under början och slutet av perioden. Jämför man anmälningstatistiken med uppgifter om misstänkta respektive lagförda finner man att antalet anmälda fall bättre beskriver den historiska utvecklingen än vad antalet anmälda brott gör.

Figur 3. Anmälda brott mot narkotikastrafflagen efter typ av gärning, år 2000, 2005 och 2010. Procent. Källa: Kriminalstatistiken.

Figur 4. Antal anmälningar (fall) mot narkotikastrafflagen, åren 1975–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

förklaras av en skärpning av praxis för åtalsunderlåtelse år 1980¹¹⁸, kan utvecklingen på det stora hela beskrivas som linjärt ökande mellan år 1975 och 2000. Under 2000-talets första hälft ökade narkotikabrottsanmälningarna i än högre takt än tidigare, men under de senaste åren kan en avtagande ökningstakt skönjas. Av figur 4 framgår att mellan 1975 och 2011 har ökningen av antalet anmälda narkotikabrottsfall varit mer än tiofaldig.

Inledningsvis nämndes att det sedan 1970-talet har tillkommit nya lagar och att ytterligare droger narkotikaklassats.¹¹⁹ Det är högst sannolikt att utvidgningen av vad som är att betrakta som narkotikabrott har bidragit till uppgången som figur 4 visar. Ett ytterligare och kanske viktigare skäl till ökningen är med all sannolikhet att området prioriteras alltmer av rättsväsendet, där polisens insatser är avgörande. Att så är fallet framgår bland annat av Rikspolisstyrelsens redovisningar av antalet årsarbetskrafter som ägnats narkotikaarbetet inom polisverksamheten. Enligt dessa ökade antalet förbrukade årsarbetskrafter från cirka 900 i början av 2000-talet till närmare 1800 år 2010.¹²⁰ Det har bland annat i en rapport från Brå (2003) konstaterats att uppgifterna om polisens arbetsinsatser till följd av statistikomläggningar inte är helt jämförbara över tid. Likafullt kan det konstateras att en ökning skett under 2000-talet, liksom att dagens nivå oavsett jämförelseproblematiken är väsentligt högre jämfört med de cirka 200 årsarbetskrafter som redovisades år 1975. Att en sådan intensifiering av insatserna inte skulle avspglas i kriminalstatistiken är mycket osannolikt.

Antalet anmälda narkotikabrott har således ökat både i ett kortare och i ett längre tidsperspektiv och det är främst de ringa brotten (bruksbrotten) som står för den kraftiga ökningen under 2000-talet. Ökningarna ligger helt i linje med skärpningarna av lagstiftningen och resursökningarna för bekämpningen av narkotikamissbruket.

Det bör betonas att den kraftiga ökningen som den anmälda narko-

¹¹⁸ År 1980 skärptes praxis för åtalsunderlåtelse i syfte att i större utsträckning komma åt detaljhandeln. Ett annat exempel på en förändring som påverkat rättsväsendets insatser mot narkotikabrottslighet är kriminaliseringen av bruk av narkotika år 1988 och den därpå följande utökningen av straffskalan för ringa brott från böter till sex månaders fängelse år 1993. Höjningen av maximistraffet gjordes i syfte att ge polisen rätt att ta blod- eller urinprov vid misstanke om narkotikakonsumtion.

¹¹⁹ Mellan 2000 och 2011 blev cirka 70 nya preparat narkotikaklassade.

¹²⁰ Tidsredovisningen, som bygger på inrapporterade arbetade timmar omräknade till årsarbetskrafter, tar inte hänsyn till i vilken grad narkotikaarbetet utförts av specialutbildade narkotikapoliser, och inte heller om den ökade tidsåtgången exempelvis påverkats av alltmer omständliga rapporteringsrutiner. En utredning vid Polishögskolan fann att under 2006 arbetade närmare 800 poliser med narkotika åtminstone 40 procent av sin arbetstid, varav cirka en fjärdedel uteslutande ägnade sig åt narkotika. Studien visade även att mycket av den tid polisen ägnar narkotikaärenden produceras inom ingripandeverksamheten (Holgersson 2007).

tikabrottsligheten uppvisar under 2000-talet påtagligt skiljer sig från narkotikamissbrukets utveckling. Varken självdeklarerade uppgifter bland unga och vuxna, eller uppskattningar av antalet personer med problematiskt missbruk och den med detta förknippade narkotikadödligheten uppvisar en sådan uppgång som kriminalstatistiken uppvisar. Snarare förefaller det som att missbruksläget varit relativt oförändrat under 2000-talet.

En förklaring till diskrepansen är, som redan nämnts, att alltmer polisresurser ägnats narkotikaområdet, varvid fler narkotikabrott upptäckts och rapporteras, och att resurserna i stor utsträckning lagts på att beivra eget bruk.¹²¹ Då varje missbrukstillfälle per definition är ett narkotikabrott begås sannolikt miljontals brott årligen och även om anmälningarna ökat är det således fortfarande endast en bråkdel av dessa som återfinns i kriminalstatistiken. Därmed är också utrymmet för ytterligare ökning i anmälningssstatistiken mycket stort, utan att det behöver motsvaras av en ökning av missbruket eller narkotikabrottsligheten.

Regional fördelning av anmälda narkotikabrott

Drygt 89 400 av de anmälda narkotikabrotten, eller 56 procent, härrörde från något av de tre storstadslänen år 2011. Det innebär en knapp överrepresentation för storstadslänen del i narkotikabrottsligheten, eftersom 52 procent av befolkningen är bosatt i någon av dessa regioner. Att storstäderna är något överrepresenterade stämmer överens med andra indikatorer på narkotikakonsumtionens utbredning, till exempel självdeklarationsstudier och slutenvårdsstatistik, enligt vilka överrepresentationen vanligtvis är ännu större.

På länsnivå anmäldes cirka 25 300 narkotikabrott i Stockholms län 2011. Om man relaterar anmälningarna till folkmängden kommer Stockholm dock först på andra plats med cirka 1 220 anmälda brott per 100 000 invånare. Flest narkotikabrott per 100 000 invånare hade Örebro län (ungefär 1 370). I hela landet anmäldes totalt 946 narkotikabrott per 100 000 invånare och särskilt få var anmälningarna i Kronobergs län (615 brott per 100 000 invånare).

Sverige är i huvudsak en avsättningsmarknad för narkotika, vilket

¹²¹ Att det skett en satsning på att beivra bruksbrotten märks inte minst i ökningen av de urin- och blodprov som vid misstanke om konsumtion sänds till Rättsmedicinalverket för analys. Dessa ärenden uppgick till cirka 6 400 år 1994 (första helåret med lagstiftningen) och till närmare 38 000 under 2011 (Rättsmedicinalverket 2012). Holgersson (2007) konstaterar att etablerade missbrukare ofta återkommer i kroppsbesiktningarna och på tre undersökta orter 2006 stod de 15 procent oftast förekommande individerna för omkring 40 procent av kroppsbesiktningarna.

innebär att i stort sett all narkotika som konsumeras i Sverige är producerad utomlands och insmugglad i landet (CAN 2012). Förvisso har polisen upptäckt allt fler större cannabisodlingar inom landet de senaste åren, men då marijuana alltjämt är en av de vanligare förekommande narkotikasorterna vid tullbeslag kan man dra slutsatsen att Sverige inte är självförsörjande vad gäller marijuana.

Att narkotikan ofta smugglas in i landet söder ifrån är påtagligt inte minst i statistiken över anmälda narkotikasmugglingsbrott: år 2011 härrörde 58 procent av dessa från Skåne län. Stockholms län stod också för en relativt stor andel (25 procent) och tillsammans svarade de tre storstadslänen för 90 procent av smugglingsanmälningarna. Även relaterat till invånarantalet låg Skåne och Stockholms län högst (med 119 respektive 31 anmälda brott per 100 000 invånare), samtidigt som Östergötlands län kom på tredje plats med 21 smugglingsbrott per 100 000 invånare.

Internationell jämförelse

Flera omständigheter gör det svårt att jämföra situationen när det gäller narkotikabrottslighet mellan länder. Lagstiftningen skiljer sig åt, vilket påverkar vilka gärningar som polisen och andra myndigheter ska inrikta sig på och över huvud taget vilka insatser de vidtar för att beivra narkotikabrottsligheten. I flera andra länder i Europa är det exempelvis inte straffbart med eget bruk, vilket det är i Sverige.

Även missbrukets omfattning och vilka missbrukspreparat som används varierar. Europeiska centrumet för kontroll av narkotika och narkotikamissbruk (EMCDDA) sammanställer årligen en rapport över narkotikasituationen i 30 europeiska länder. Där framgår att cannabis är den vanligaste formen av narkotika i samtliga länder. I genomsnitt har 23,2 procent av befolkningen i åldern 15 till 64 år någon gång använt cannabis. Vanligast är det i Danmark (32,5 procent) och minst vanligt är det i Rumänien (1,5 procent). I Sverige är det 21,4 procent som uppgav att det någon gång använt cannabis.

EMCDDA (2011) presenterar även en skattning av hur omfattande det tunga eller problematiska missbruket är i Europa.¹²² I genomsnitt bedöms 0,5 procent av befolkningen ha ett tungt missbruk, men även i detta fall är det stora skillnader mellan de olika länderna. Lägst är an-

¹²² Det är dock endast 17 av länderna som gjort skattningar av det tunga missbrukets omfattning (Cypern, Danmark, Finland, Grekland, Italien, Luxemburg, Malta, Polen, Slovakien, Slovenien, Spanien, Storbritannien, Sverige, Tjeckien, Turkiet, Ungern samt Österrike). Ytterligare fyra länder (Frankrike, Lettland, Portugal och Tyskland) har skattat det tunga missbrukets omfattning, men utifrån dessa undersökningar går det inte att beräkna ett centralmått. De lägsta och högsta estimeringarna ligger dock relativt nära europasnittet.

delen i Turkiet (0,05 procent) och högst i Storbritannien (1,0 procent). Sverige ligger ungefär på europasnittet med 0,5 procent tunga missbrukare i det aktuella åldersspannet.

EMCDDA skiljer på användnings- och leveransrelaterade¹²³ narkotikabrott. I de flesta europeiska länder utgör användningsrelaterade narkotikabrott en majoritet av de narkotikarelaterade brotten. Det är dock relativt stora skillnader och Sverige är ett av de länder som rapporterar högst andel. Under andra halvan av 2000-talets första decennium ökade de användningsrelaterade narkotikabrotten i EU med uppskattningsvis 29 procent.

Narkotikamarknaden

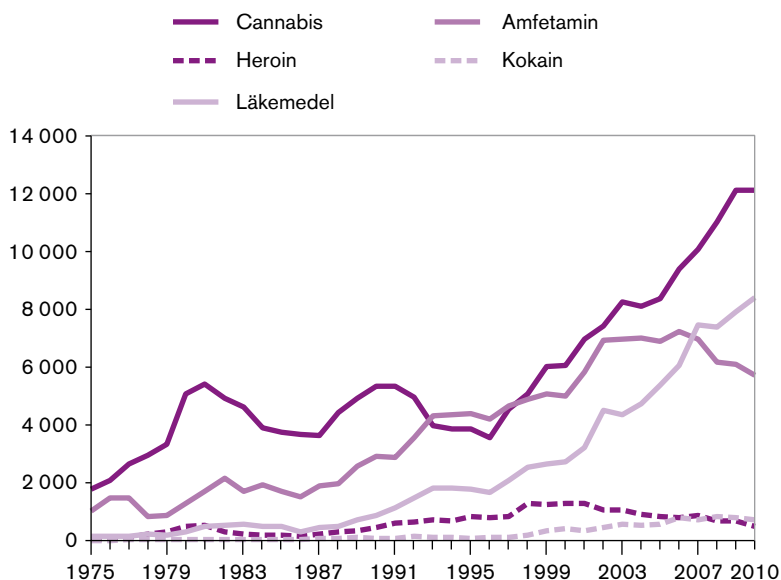
För att få en uppfattning om vilka preparat som förekommer på marknaden och hur detta förändrats över tid kan tidigare nämnda BAR användas. I figur 5 visas polisens och tullens samlade beslagsantal av cannabis, amfetamin, läkemedel¹²⁴, heroin och kokain. Dessa är de fem mest frekvent konfiskerade preparattyperna och som framgår har beslagen ökat mer eller mindre kontinuerligt, utom för heroin som minskat sedan början av 2000-talet och amfetamin som minskat sedan 2006 (CAN 2012). Cannabis och läkemedel är de droger som ökat mest de senaste åren. Att döma av beslagen förekommer cannabis och amfetamin betydligt oftare än kokain och heroin, vilket är samstämmigt med fördelningen i frågeundersökningar. Totalt sett har antalet narkotikabeslag mer än fördubblats mellan 1975 och 2010, i likhet med antalet anmälningar i kriminalstatistiken.

Med hjälp av lagföringsstatistiken kan man också få en uppfattning om vilka typer av narkotika som förekommer oftast på narkotikamarknaden. De klart vanligaste drogerna i narkotikalagföringsstatistiken är cannabis och amfetamin. Därefter följer narkotikaklassade läkemedel följt av kokain respektive heroin. I cirka en tredjedel av lagföringarna 2009 förekom flera narkotikapreparat. Denna andel har ökat från cirka 20 procent under 1990-talets första hälft. Den största relativa ökningen för något enskilt preparat i lagföringarna återfinns för kokain som i absoluta tal förekom sex gånger så ofta 2009 jämfört med tio år tidigare.

Sedan år 1988 finns information från polisen om narkotikapriser i detaljistled (så kallade gatupriser) insamlade för cannabis, amfetamin, kokain och heroin. För att möjliggöra jämförelser över tid justeras uppgifterna enligt SCB:s konsumentprisindex (Guttormsson 2011).

¹²³ Med leveransrelaterade narkotikabrott menas trafficking och smuggling av narkotika.

¹²⁴ Med läkemedel avses narkotikaklassade läkemedel avsedda för icke-medicinskt bruk, främst sömnmedel och lugnande medel men också vissa typer av smärtstillande medel.

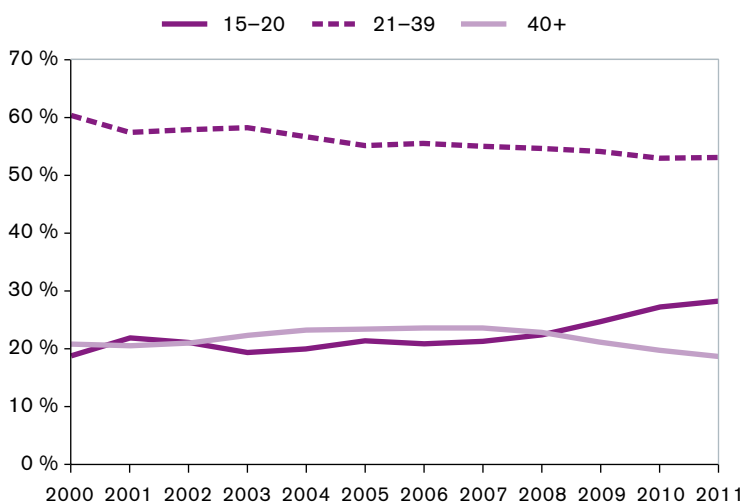
Figur 5. Antal beslag (av tull och polis) av cannabis, amfetamin, läkemedel, heroin och kokain, åren 1975–2010. Källa: CAN 2012.

Priserna för dessa preparat har grovt sett halverats under perioden och den stora nedgången skedde under 1990-talet, medan priserna varit oförändrat låga eller ökat något de senaste åren. Det senare gäller främst hasch och marijuana. Det kan konstateras att den svenska prisutvecklingen följer den internationella tämligen väl (UNODC 2011).

Parallellt med rättsväsendets ökade insatser mot narkotika och åtföljande beslagsökningar, sjönk således priserna på marknaden under 1990-talet och ligger därefter på en relativt sett lägre nivå under 2000-talet. Eftersom samtliga ovan beskrivna undersökningar av missbrukets omfattning visar på en ökad konsumtion under 1990-talet kan inte prisnedgången under samma period ses som ett resultat av en vikande efterfrågan. Istället ligger det nära till hands att tolka den tillgängliga informationen som att tillgången till narkotika ökade i landet, åtminstone under 1990-talet.

Misstänkta för narkotikabrott

Vid beskrivningar av andra typer av brottslighet talar man ofta i termer av offer och gärningspersoner. Vid narkotikabrott finns dock inte ett brottsoffer i vanlig bemärkelse. Dessutom är den typiska narkotikabrottslingen någon som själv använder narkotika. Men till saken hör

Figur 6. Andelen personer misstänkta för brott mot narkotikastrafflagen fördelat på åldersgrupper, åren 2000–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

förstås att såväl anhöriga som samhället i stort i ett vidare offerperspektiv utgör indirekta offer för narkotikamissbrukets och narkotikabrottslighetens följdverkningar.

År 2011 misstänktes drygt 27 200 personer för brott mot narkotikastrafflagen. Jämfört med år 2000 är det en uppgång med 128 procent och jämfört med år 2005 en ökning med 48 procent. Antalet misstänkta har därmed ökat något mindre kraftigt jämfört med antalet anmälda narkotikabrott, som under samma perioder ökade med 176 respektive 73 procent.

Under 2011 uppgick andelen narkotikabrottsmisstänkta kvinnor till 13 procent, att jämföra med 20 procent för samtliga brott. Proportjonen narkotikabrottsmisstänkta kvinnor har praktiskt taget varit oförändrad sedan år 1986, då könsfördelningen började redovisas i statistiken (studerar man lagföringar för narkotikabrott finner man att könsfördelningen varit densamma sedan 1970-talets mitt).

I de tidigare omnämnda kartläggningarna av det tunga missbruket från åren 1979, 1992 och 1998 låg andelen kvinnor runt 23 procent (se Olsson m.fl. 2001). Kvinnornas andel av de narkotikarelaterade dödsfallen är likartad, medan andelen kvinnor vårdade för narkotikamissbruk snarare ligger runt en tredjedel (CAN 2012). Att kvinnliga narkotikamissbrukare är underrepresenterade i kriminalstatistiken kan bero på att de i mindre omfattning ägnar sig åt andra kriminella aktiviteter och därmed generellt sett har en lägre upptäcktsrisk än män.

Under år 2011 var 28 procent av de misstänkta personerna tjugo år eller yngre, 53 procent var 21–39 år och en femtedel var 40 år eller äldre (se figur 6). Studerar man ålderssammansättningen av misstänkta för narkotikabrott i ett längre tidsperspektiv framkommer tydliga variationer. Sedan mitten av 1990-talet har andelen yngre misstänkta ökat från att utgöra knappt 10 procent av de misstänkta till att uppgå till drygt en fjärdedel.

Samtidigt är andelen unga betydligt lägre idag än vid mitten av 1970-talet, då närmare hälften (44 procent) av de misstänkta var under 21 år. Detta illustrerar att narkotikamissbruk vid den tiden var ett fenomen bland unga personer i Sverige. Under samma tid var endast 4 procent av de misstänkta 40 år eller äldre. Uppgången av andelen äldre beror på att flera av dem som debuterade under 1970- och 1980-talen alltjämt finns kvar i missbruk och narkotikakriminalitet.

I kartläggningen av det tunga missbruket från 1998 fann man att medelåldern var 35 år och att över hälften missbrukat narkotika i mer än 10 år. Givet resultatet i drogvaneundersökningarna i årskurs 9 och gymnasiet år 2 är den påtagliga uppgången av misstänkta i åldersgruppen 15–20 år sannolikt ett resultat av polisens prioriteringar och inte i huvudsak av ökad narkotikaanvändning i åldersgruppen.

Sammanfattningsvis är den typiske misstänkte narkotikabrottslingen en man i yngre medelåldern. Med anledning av vad som framkommer av anmälningsstatistiken kan tilläggas att han sannolikt är bosatt i något av de tre storstadslänen.

Vidare hantering i rättsväsendet

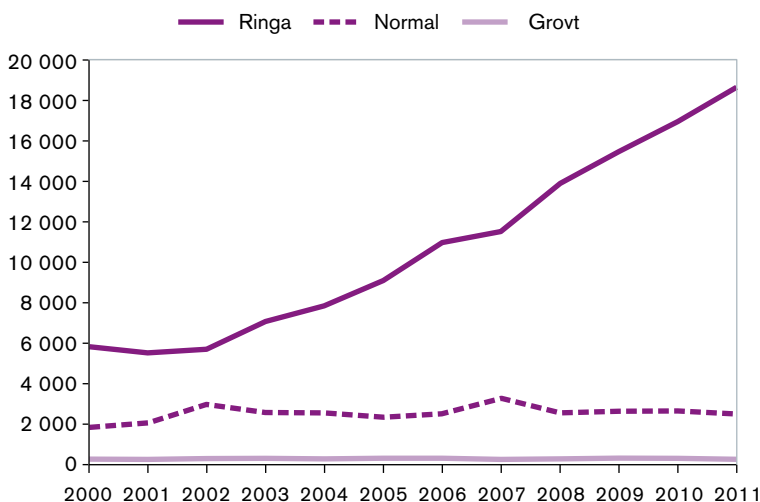
Som redan nämnts initieras de allra flesta narkotikaärenden av polisen, även om det exempelvis kan förekomma att andra personer som på något sätt är involverade i narkotikakriminalitet lämnar tips. Följaktligen är det så att det oftast finns en misstänkt person redan då anmälan upprättas, inte minst numera då en ökande andel av de anmälda narkotikabrotten rör eget bruk.

Av de dryga 89 400 brott mot narkotikastrafflagen som anmäldes under år 2011 registrerades 79 procent som uppklarade, vilket är samma andel som år 2005. Det är en mycket hög nivå, inte minst om man beaktar att motsvarande siffra för samtliga brott var 38 procent år 2011. Med uppklarade brott avses samtliga anmälda brott som fått ett så kallat »polisiärt klarläggande« under kalenderåret, vilket inte nödvändigtvis betyder att man bundit en gärningsperson till brottet. Men även andelen personuppklarade narkotikabrott (det vill säga beslut om åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse) är hög och uppgick till 56 procent år 2011. Motsvarande andel bland samtliga anmälda brott var 18 procent.

Lagförda för narkotikabrott

Med lagföring avses fällande dom samt strafföreläggande och åtalsunderlåtelse. Sedan år 2000 har antalet narkotikalagföringar mer än fördubblats (figur 7). Uppgången har pågått sedan 1990-talets början och kan huvudsakligen hänföras till de ringa brotten. Brott av normalgraden har ökat något sedan 2000. Sedan början av 2000-talet uppgår de grova narkotikabrotten till runt 450 per år. Det är något fler än under 1990-talet, men uttryckt i andelar av samtliga lagföringar har de grova brotten sjunkit från 4 till 2 procent.

Brå ger ut en återkommande publikation kallad *Narkotikastatistik* där mera detaljerade bearbetningar av narkotikalagföringarna presenteras (Brå 2010b). Där framgår att minskningen av den genomsnittliga svårhetsgraden i lagföringarna speglar ökningen av anmälningarna om eget bruk. När gärningen eget bruk infördes år 1988 var det få som dömdes för detta brott, men sedan fängelse infördes i straffskalan vid halvårsskiftet år 1993 har lagföringar för eget bruk ökat kraftigt. Eget bruk utgjorde den enda gärningen i 58 procent av domarna och strafföreläggandena år 2009, att jämföra med 51 procent år 2004 eller 41 procent år 2000.¹²⁵

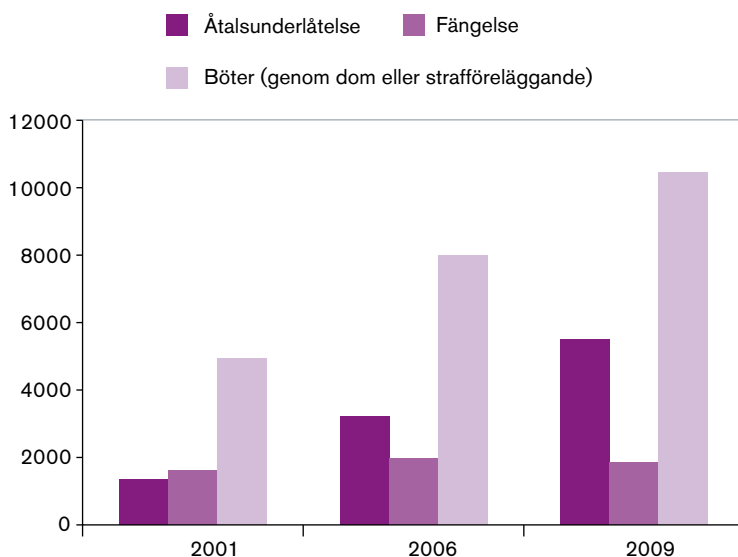
Figur 7. Antal personer lagförda för narkotikabrott (som huvudbrott) efter brottets svårhetsgrad, åren 2000–2011. Källa: Kriminalstatistiken.

¹²⁵ Till skillnad från övriga avsnitt i kapitlet rörande lagföringar och påföljder redovisas här endast uppgifter fram till och med år 2006 samt 2009. Det beror på att narkotikastatistiken delvis bygger på ett inkodat material och därför publiceras med längre periodicitet jämfört med lagföringsstatistiken. Sedan 2006 görs denna kodning vart tredje år, varför uppgifter finns för 2009 men saknas för åren 2007 och 2008.

Påföljder för narkotikabrott

Av samtliga lagföringsbeslut som togs år 2009 där narkotikabrott var huvudbrottet resulterade över hälften (55 procent) i böter genom dom eller strafföreläggande. Den näst vanligaste påföljden var åtalsunderlåtelse (28 procent) följt av fängelse (10 procent). Utöver dessa tre påföljdstyper utdöms i cirka 10 procent av fallen andra påföljder som skyddstillsyn eller någon form av vård. År 2009 var den vanligaste påföljden för *ringa narkotikabrott* böter (91 procent), medan dömda för *narkotikabrott av normalgraden* i första hand fick påföljden fängelse (57 procent) eller skyddstillsyn (29 procent). Bland dem som dömdes för *grova narkotikabrott* var fängelse den huvudsakliga påföljden (97 procent). Jämfört med tidigare mätpunkter har bötesstraffen och i synnerhet åtalsunderlåtelse ökat i antal, vilket är i linje med att lagföringar som rör ringa brott ökat kraftigt. Åtalsunderlåtelse för narkotikabrott har även ökat i relation till andra brottsformer; år 2000 var brott mot narkotikastrafflagen huvudbrott i cirka 8 procent av åtalunderlåtelseerna, 2011 var motsvarande andel cirka 24 procent.

Den relativt sett minsta ökningen av de redovisade påföljdstyperna återfinns för fängelsestraffen, som till skillnad mot tidigare år nu är färre än åtalsunderlåtelseerna.

Figur 8. Antal lagföringsbeslut efter huvudpåföljderna fängelse, böter (genom dom eller strafföreläggande) samt åtalsunderlåtelse, där narkotikabrottet varit huvudbrott, åren 2001, 2006 och 2009. Källa: Kriminalstatistiken.

En femtedel (20 procent) av fängelsedomarna 2009 ledde till högst två månaders fängelse och knappt hälften (45 procent) fick en strafftid mellan två och tolv månader. En dryg tredjedel (35 procent) fick således ett fängelsestraff på över ett år. Mellan åren 2000 och 2011 har den genomsnittliga utdömda fängelsetiden för narkotikabrott legat relativt stabilt och uppgick 2011 till ett år och fyra månader.

Ökningen av antalet fängelsedomar samt strafflängderna har gett avtryck inom Kriminalvården. Av samtliga inskrivna vid ett givet tillfälle¹²⁶ år 2011 hade nära en tredjedel narkotikabrott som huvudbrott. Sedan år 2005 är narkotikabrott det vanligaste huvudbrottet bland nyintagna, till skillnad mot tidigare då tillgreppsbrotten utgjorde den största enskilda kategorin.

Många som döms för narkotikabrott återfaller. Av dem som lagfördes för detta brott år 2005 hade 4 av 10 (42 procent) återigen lagförts för narkotikabrott inom ett år. Efter tre år hade nära två tredjedelar (63 procent) återfallit i ny narkotikalagföring, jämfört med genomsnittet på 41 procent vid samtliga brott. Ingen annan kategori av brott uppvisar en högre återfallsfrekvens än narkotikabrotten, vare sig vid ettårsuppföljningen eller vid den efter tre år.

Brottsförebyggande arbete och kriminalpolitik

Sedan länge är det övergripande målet för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken (ANDT-politiken) ett samhälle fritt från narkotika och dopning, minskade medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och ett minskat tobaksbruk. År 2008 flyttades ansvaret för att genomföra de nationella alkohol- och narkotikahandlingsplanerna från Alkoholkommittén och en narkotikasamordnare till Folkhälsoinstitutet och Socialstyrelsen. I samband med det skapades en särskild samordningsfunktion i regeringskansliet – ANDT-sekretariatet – för att samordna alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken.

I april 2011 beslutade regeringen om en gemensam strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken. I strategin anges sju långsiktiga mål för arbetet i syfte att skapa ett samhälle fritt från narkotika och dopning, med minskande medicinska och sociala skador orsakade av alkohol och minskat tobaksbruk. Under vart och ett av de sju långsiktiga målen anges ett antal prioriterade mål och konkreta insatser för att nå målen till och med den 31 december 2015. Enligt strategin kommer tyngdpunkten ligga på fördjupad samverkan mellan polis, skola, socialtjänst och näringsliv. Vidare nämns att Rikspolisstyrelsen och Socialstyrelsen getts i uppdrag att initiera ett pilotprojekt med sociala insatsgrupper som ska pågå under år 2012. Dessutom ska sam-

¹²⁶ Den 1 oktober.

verkansöverenskommelser mellan kommun och polis användas för att utveckla det lokala förebyggande arbetet.

För att komma tillrätta med det ökande utbudet av icke reglerade så kallade nätdroger infördes den 1 april 2011 en ändring i lag (2011:111) om förstörande av vissa hälsofarliga missbrukssubstanser som ger polis och tull rätt att beslagta droger som ännu inte klassats som narkotika eller hälsofarlig vara, men kan misstänkas komma att användas i missbrukssyfte. Efter yttranden från Folkhälsoinstitutet och Läkemedelsverket kan åklagare besluta att de beslagtagna drogerna ska förstöras. I samband med detta gavs också Statens folkhälsoinstitut en mer aktiv roll för att snabbt identifiera och klassificera nya missbrukssubstanser. Ändringarna byggde på betänkandet *Bättre kontroll av missbruksmedel. En effektivare narkotika- och dopningslagstiftning m.m.* (SOU 2008:120), vilken presenterats av Narkotikautredningen.

Under 2011 och 2012 har Högsta domstolen, sedan ett praxisgrundande mål (NJA 2011 sid. 357), tagit upp ett antal mål för prövning som är relaterade till nyligen klassade syntetiska preparat och har i flera fall meddelat kraftigt sänkta straff, dels för att tidigare farlighetsbedömningar omvärderats dels för att man ansåg att narkotikadomarna generellt i för hög grad fokuserat på preparattyp och mängd men för lite på övriga omständigheter vid brotten. Högsta domstolen menar att den övre delen av straffskalan kommit att utnyttjas allt för ofta men att denna främst är avsedd för delaktighet i den organiserade och ofta internationella delen av narkotikahandeln. Den nya praxisen innebär att det jämfört med tidigare krävs att mer mängd, mer hänsynslöshet och mer organiserad, helst internationell, brottslighet styrks för att ett narkotikabrott ska bedömas som grovt. Justeringen av bedömningen av vad som krävs för att narkotikabrott ska definieras som grovt innebär inte enbart att fängelsestraffen kan sänkas, utan även minskande möjligheter för polisen att ta till tvångsåtgärder i utredningsarbetet, till exempel användande av telefonavlyssning som kräver att brottet är grovt.

Referenser

- Brottsförebyggande rådet, Brå (2003). *Polisens insatser mot narkotikabrottsligheten. Omfattning, karaktär och effekter*. Rapport 2003:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010a). *Brott bland ungdomar i årskurs nio – Resultat från Skolundersökningen om brott åren 1995–2008*. Rapport 2010:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2010b). *Narkotikastatistik 2009*. Rapport 2010:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2011). *Skolelevers drogvanor 2011*. Rapportserie nr 129. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2012). *Drogutvecklingen i Sverige 2011*. Rapportserie nr 130. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- EMCDDA (2011). *Årsrapport 2011. Situationen på narkotikaområdet i Europa*. Luxemburg: Europeiska unionens publikationsbyrå.
- Guttormsson U (2011). *Narkotikatillgängligheten i Sverige 1988–2010. En analys av priser och beslag*. Rapportserie nr 128. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Holgersson S (2007). *Kartläggning av svenska polisens narkotikabekämpning*. Mobilisering mot narkotika, rapport 23. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Mobilisering mot narkotika (2007). *Den narkotikapolitiska samordnarens slutrapport för verksamheten 2002–2007*. Stockholm: Mobilisering mot narkotika.
- Olsson B, Adamsson Wahren C. och Byqvist S. (2001). *Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1998*. MAX-projektet, delrapport 3. Rapportserie nr 61. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.
- Rättsmedicinalverket (2012). *Årsredovisning 2011*. Forma viva: Linköping.
- Socialstyrelsen (2006). *Individ och familjeomsorg – lägesrapporter 2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Statens folkhälsoinstitut, FHI (2010). *Narkotikabruket i Sverige*. Rapport 2010:13. Östersund: Folkhälsoinstitutet.
- SOU 2008:120. *Bättre kontroll av missbruksmedel*. Betänkande av Narkotikautredningen: Stockholm: Fritzes.
- United Nations Office On Drugs And Crime, UNODC (2011). *World Drug Report*. Wien: United Nations Office On Drugs And Crime.
- WADA (2011). *The 2012 Prohibited List*. International Standard. World anti-doping agency. http://www.wada-ama.org/Documents/World_Anti-Doping_Program/WADP-Prohibited-list/2012/WADA_Prohibited_List_2012_EN.pdf